

қылықтарының, әлеуметтік институттардың түсініктерінде көрсетіле тұра құнды маңызға ие болып, әртүрлі жағдайларда байқалады. Осыған сүйене отырып, құқықтық нормалар, қоғамның құқықтық мәдениетінің басқа құраушылары бағалау объектілері ретінде білдіріледі.

Көрсетілген қызметтер құқықтың нормаларымен қарастырылған қоршаған құқықтық шындықты өзгертуге, тәртіп эталондарына және үлгілеріне бағытталған, жеке тұлғаның нәтижені және оның әрекеттерінің мақсаттарын бағалау қарым қатынастарын зерттеу кезінде де білдіріледі. Құқықтық мәдениеттегі бағалау әрекеті тиісінше құқықтық құндылықтармен орналастыру жолы арқылы құқықтық реттеу механизмінің, құқықтық қатынастардың, құқықтық тәртіптің, заңдылықтың өлшеуінен тұрады. Бұл заңнаманың, нақты құқықтық нормалардың, азаматтар тәртібінің, құқық қорғау органдарының құқық бұзушылықпен жүресімен әрекеттерінің барлық жиынтығын бағалау.

Әрине, бұл үрдіске құқықтық әрекетшілдік қатты әсер етеді. Сонымен бірге мақсатты құқықтық тәрбиелейтін жұмыстар қажет, тұрғындарды жаппай заңгерлік оқытуды ұйымдастыру бойынша іс-шаралар маңызды, оларға заңдық көмек көрсету, жеке тұлғаның өзін өзі тәрбиелеу үрдістерін жандандыру маңызды болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1 Макаренко А.С. Лекции о воспитании детей / Собр. соч. В 7 т. – М., 1957. – С. 361-367.

2 Айдарбекова Г.Б. Функциональная характеристика правовой культуры общества и правосознания в теории права // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2011. – №4(60). – С. 36-39.

3 Дыжова А.А. Современное образование как источник повышения правовой культуры молодежи / 4-я Международная научно-методическая конференция «Перспективы развития высшей школы», УО «Гродненский государственный аграрный университет». – Гродно, 2016. – С. 67-70.

4 Экимов А.И., Луковская Д.И. Современные подходы юристов к вопросу соотношения дефиниций «правовая культура», «правовое воспитание», «правовое образование» // Основы государства и права. – 2014. – № 6. – С. 55-74.

Иманжан А.

*ҚарУ мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасының магистранты,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы
(Ғылыми жетекші - Бирманова А.И., Phd докторы, қауымдастырылған профессор
ҚарУ, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы)*

МЕМЛЕКЕТ ФУНКЦИЯЛАРЫН ІСКЕ АСЫРУ ТЕТІГІ: ҚҰРЫЛЫМЫ, МАЗМҰНЫ

Мемлекет қоғамдық істерді басқару органы бола отырып, әр түрлі қызметті жүзеге асырады. Онда экономикалық, саяси, әлеуметтік-мәдени және басқа да қатынастар мен тенденциялар жүзеге асырылады. Мемлекет қызметінің негізгі бағыттары мемлекет функциясы деп аталады. Мемлекет функциясы оның ел ішінде де, халықаралық аренадағы тұрақтанған пәндік - тәжірибелік қызметін сипаттайды. Мемлекеттің атқаратын қызметінің негізгі бағыттарын әлеуметтік, саяси, экономикалық және өзге себептерге өмірлік қажеттілік ретінде қарастырылады. Қандай да функцияны атқару қоғам үшін де, мемлекет үшін де кейбір қиындықтарды туғызады. Барлық мемлекеттер үшін елдің қорғаныс қабілеттілік функциясын тұрақтандыруға, басқа мемлекеттермен жақсы қарым-қатынас орнатуға тырысады. Осы функцияны дұрыс орындамаған жағдайда мемлекет елді басқару құқығынан толық немесе уақытша айырылуы мүмкін.

Функция заң ғылымында мемлекет пен құқық алдында тұрған мүдделерді-мақсаттарды, міндеттерді орындау жөніндегі қызметтің негізгі бағыттары мен әдістерін анықтау мен іске асыруды біріктіреді.

Қазақстандық ғалымдар Ғ.С. Сапарғалиев пен А.С. Ибраеваның ойынша, мемлекеттің қызметтері дегеніміз – қоғамды басқарудағы мемлекеттің өзінің алдына қойған міндеттері мен мақсаттары, әлеуметтік тағайыны мен мәнін білдіретін, өздеріне ғана тән формалары, өздеріне ғана тән әдістер арқылы атқарылатын әрекеттері және олардың негізгі бағыттары. Мемлекеттің қызметтері қатып қалған және ешбір өзгермейтін қатаң құбылыс емес, қайта олар өзгермелі, өзгерістерге жиі ұшырайтын құбылмалы болып келеді [1;64].

Мемлекет теориясында мемлекет функциясының бөлінетіндігі жайлы мәселе бар. Бөлінетін мемлекеттің функциясына келесі компоненттер жатады: мемлекет функциясының субъектілігі; мемлекет функциясының мазмұны; мақсаты мен міндеттері; мемлекеттен бөлінетін және олардың орындалуын қамтамасыз ету үшін өкілеттіліктердің көлемі [2;15]. Мемлекет функциясының мазмұны қоғам өмірінің белгілі бір саласына белсенді және мақсатқа сай ықпал етеді. Ол ықпал әртүрлі болуы мүмкін: біріншіден, халықтың мүддесіне сай келетін қоғамдық қатынастарға әсер ету, бекіту, даму және жетілдіру; екіншіден, қоғамның дамуына кедергі болатын қатынастарды алдын алу және жою; үшіншіден, мемлекет жаңа және прогрессивті бекітулер үшін ықпал жасайды.

Мемлекет функциясының субъектілігі туралы М.Т. Баймахановтың пікірінше екі деңгейдегі шешімге ие: біріншіден, жалпы субъект – әрбір функцияның субъектісі толығымен мемлекет болады; екіншіден, нақты субъект – функцияның субъектісі мемлекеттік құрылымдар болып табылады. Мемлекеттің функциясын жүзеге асыруға барлығы қамтылған немесе кем дегенде көптеген мемлекеттік органдар тартылған. Мемлекеттік органдардың жеке функцияларды жүзеге асыруы бірдей емес. Мемлекет функциясын орындау үшін сәйкес органдарға міндеттер жүктеу арқылы, оларға өкілеттіліктер беріледі. Мемлекеттің функциясының мақсаты мен міндеті мемлекет функциясының компоненті болып табылады. Бұл мақсаттар мен міндеттер жалпы мемлекеттік талаптарға сәйкес келеді. Мемлекет функцияларын жүзеге асыру ерекшеліктерін ашуды мемлекеттің функцияларын жүзеге асыру нысандары мен тәсілдеріне талдау жасау арқылы жүргізу қажет. Соңғылары әртүрлі позицияда қарастырылады – заңи, социологиялық, саясаттанушылық, нақты басқарушылық. Заңи позиция бойынша мемлекеттің функцияларын жүзеге асырудың құқықтық және құқықтық емес нысандары мен тәсілдерін бөліп көрсетуге болады. Құқықтық тәсілдерге келесілер жатады: заң шығарушылық, мемлекеттік басқару, әділсот және мемлекеттік бақылау. Бұл конституцияға қайшы келетін құқықтық емес заңдар ережелері, басқару актілері немесе әділ емес сот шешімдері қабылданбайды дегенді білдірмейді. Әлемнің барлық дерлік мемлекеттерінде қолданымдағы заңнамаға тікелей қайшы келетін нормативтік-құқықтық актілерді қабылдау жағдайлары кездесіп отырады. «Құқықтық тәсілдер» терминін қолдану бұл тәсілдердің құқықтық болып табылатындығын білдіреді, себебі олардың пайдаланылуы нақты бүгешігесіне дейін құқықпен реттелген және мемлекеттік биліктің әртүрлі тармақтарының ерекшеліктеріне байланысты [3;46].

Мемлекет функциясын жүзеге асырудың құқықтық емес нысандары жеткілікті түрде сан алуан болып табылады, олар құқыққа қайшы болмауы тиіс. Біз мемлекеттің функциялары қоғам өмірінің әртүрлі салаларындағы мемлекет қызметінің негізгі бағыттары деген анықтаманы қолдаймыз. Расында да, мемлекет өз функцияларын атқара отырып, қоғам өмірінің негізгі салаларына ықпал жасайды, ол үшін белгілі бір бағытты ұстанады, сол арқылы белгілі бір мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асырады. Жаһандану кезеңінде мемлекеттік функцияларды бірнеше мемлекеттің келісіп, бірігіп орындауы, уақытша немесе тұрақты одақтар құрып шешуі кеңінен етек жаюда. Мемлекеттің тұрақтылығының, оның орнықты қызмет етуінің шарты болып тұтастай бүкіл қоғамның атынан өкілдік ету және оны дамыту табылады.

Бүкіл қоғамның жоғарғы өкілдігі функциясын жүзеге асырмай және оның бірігуін қамтамасыз етпей, мемлекеттің мәні жоққа шығарылады, мемлекеттің механизмі бірыңғай жүйе ретінде қызмет етуін тоқтатады. Өзінің функцияларының көмегімен мемлекет, қоғамның пісіп – жетілген қажеттіктерін қанағаттандыруы, ұзақ мерзімдік негізде объективтік түрде қалыптасқан көптеген міндеттер мен мақсаттарды орындауы тиіс.

Мемлекеттің қоғам істерін басқарудың күрделі және көп қырлы қызметі бір уақытта біреу емес, бірнеше функцияның жүзеге асуын қамтамасыз етеді. Әрбір функция қоғам өмірінің негізін құрайтын экономика, саясат, әскери құрылыс, экология және тағы басқалар белгілі бір қоғамдық қатынастардың саласына қатысты жүзеге асады.

Мемлекет функциясы термині оның әлеуметтік мақсаты көрінетін мемлекет қызметінің негізгі, маңызды бағыттарын айқындау үшін қолданылады. Құқықтық мемлекетте заңшығарушы, атқарушы, және сот билігінің негізгі бағыттары ортақ табиғатына ие. Олардың бірінші кезектегі мақсаты қоғамның жақсы өмір сүруін қамтамасыз ету.

Мемлекет функциялары мәні, мемлекеттің қоғамдық дамуының және елдің түрлі деңгейлерінің мүдделерін қанағаттандыру үшін негізгі сұрақтарды шешудегі нақты рөлін көрсетеді. Мемлекет функциялары мемлекеттің қандай да бір даму деңгейіндегі мемлекет алдында тұрған негізгі мақсаттарды бекітеді және осы мақсаттарға жету жолдарын іздейді. Мемлекет мақсаттарының мазмұны түрлі ішкі және сыртқы факторлармен анықталады. Мемлекеттің функцияларына тән бірқатар ортақ белгілер: әрбір функцияның мазмұны мемлекет қызметінің біртектес аспектілерінің жиынтығынан құралады. Мемлекет қызметінің ұқсас жақтары олар әсер ететін қоғамдық қатынастардың мәні мен мамандануы бойынша бір функцияға бірігеді. Көптеген мемлекеттік органдардың белгілі бір қызметке арналған функцияларына қарағанда (қаржылық, прокуратура) мемлекет функциялары оның қызметін толық қамтиды. Бұл мемлекеттік органдар мемлекеттің белгілі бір функцияларын жүзеге асырған кезде, мемлекеттің негізгі мақсаттарын шешуде жетекші рөлді алады (қарулы күштердің қауіпінен елді қорғау функциясындағы жетекші рөл). Мемлекет функцияларын уәкілетті орган және мемлекеттің түрлі органдары жүзеге асырататын мемлекеттік қызмет түрлерінен ажырата білуі керек. Егер мемлекет функцияны бүкіл мемлекеттік аппарат және әрбір органның жұмысын тәуелді мемлекет қызметінің негізгі, қоғамға маңызды бағыттарын анықтаса, бөлек мемлекеттік органның функцияларында мемлекеттің әлеуметтік бағыты мен мәні әрдайым өз көрінісін таппайды [4;32].

Мемлекеттің бүкіл функционалдық қызметі белгілі бір мақсатқа жетуге бағытталған: адамды материалдық және физикалық қамтамасыз етілуі, тұлғаның максималды құқықтық және әлеуметтік қорғалуы. Мемлекет әрдайым тұлғаның заңды мүдделерінің жоғарғы сақтаушысы мен қорғаушысы ретінде болуы керек. Тұлға арқылы мемлекет қоғамдық прогреске жетеді және көмектеседі, қоғамдық қарым-қатынастың жүйесін қалыптастырады және толықтырып отырады.

Мемлекет функциялары оның қоғамдық өмірдегі мәні мен рөлінен шығатын қызметінің негізгі бағыттары. Егер ежелгі дүниеде немесе орта ғасырларда мемлекет құлдар мен шаруалардың қарсылығын басу, оларды эксплуатациялауға қажетті жағдайлармен қамтамасыз ету секілді топтық функцияларды белсенді жүзеге асырса, қазіргі дамыған демократиялық мемлекеттерде тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қорғаумен, қоғамдық тәртіпті қадағалаумен, бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз етумен байланысты жалпы әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталған. Мемлекет функциялары кешенді, жинақтаушы мәнге ие. Оларда мемлекеттің ішкі және сыртқы қызметіндегі басты шешімді бағыттарындағы жиынтығы пайда болады. Мемлекет функцияларын уәкілетті орган мен мемлекеттің түрлі органдары жүзеге асыратын мемлекеттік қызмет түрлерінен ажырата білу керек.

Өзінің бағытына сәйкес мемлекет, әдетте, өз қызметін белсенді атқарады, яғни қоғамдық өмірдің маңызды салаларындағы істердің жағдайына белгілі дәрежеде ықпал етеді. Осындай тіршілік ететін неғұрлым тұрақты және салыстырмалы түрдегі дербес бағыт мемлекет функциясын құрайды. Оның астарынан мемлекеттануда мемлекет қызметінің негізгі

бағыттарын түсіну қабылданған, онда өзіне қажетті қарым-қатынас тәртібін бекіту мен алға қойған мақсаттарға қол жеткізу ниетін түсіну қиын емес. Мемлекет қызметінің осы негізгі бағыттарының әрқайсысы тұтастық пен оқшаулықтың үлгісін көрсете отырып, белгілі айқындылығымен сипатталады, онда аз мөлшердегі компоненттер мемлекеттің дербес функциясын ерекшелеп тұрады. Мемлекет функциясы – мемлекеттің қоғамдық қатынастың қандай да бір саласына белсенді және мақсатты түрде әсер етіп отырады. Мұндай ықпалдың үрдісінде мемлекет бір қатынасты бекітіп, дамытып, жетілдіруге тырысса, екіншісін бейтараптандырып немесе тіпті жеңіп шығады, үшіншісінің-жаңадан пайда болуына мүмкіндік тудырады және т.б. Мемлекеттің ықпал ету объектісі болып табылатын бұл қатынастар бір функцияны екіншісінен ерекшелейтін белгі ретінде саналады. Функцияның нақты мағынасы өзіне лайық нысанға ие болуға мұқтаж. Нысан түсінігі көп мағыналы, оның құрамына функцияны жүзеге асыру жүктелген мемлекеттік органдардың жүйесі сияқты онымен құқықпен байланысты қызметте (құқықшығармашылығы, құқықты жүзеге асыру және құқық қорғау) кіреді. Мемлекет функциясын оны жүзеге асыру әдісі сияқты мынандай компонентін бөліп көрсету керек:

- сендіру және мәжбүрлеу;
- басқаруды орталықтандырудың және орталықсыздандырудың бастауы;
- авторитарлық пен қоғамдық қатынастарға қатысушылардың мінез-құлық

варианттарын еркін таңдау принциптерін түсінуге болады [5;22].

Осылайша, функцияның құрамына мемлекет қызметінің негізгі бағыттарының бірі ретінде мағынасынан (өзінің басты компонентінен) басқа жүктелген міндеттерді шешудің нысандары (ұйымдастыру, кадр және құқықтық) мен әдістері, сондай-ақ мемлекеттік ықпал ету объектілері (қоғамдық қатынастардың қандай да бір түрлері) жатады.

Қазіргі уақытта дамыған мемлекеттер жалпы әлеуметтік функцияларды жүзеге асырады, олар әр түрлі негізде түрлерге бөлінеді. Іс - әрекеттерінің уақытына байланысты функциялар тұрақты және уақытша функциялар болып бөлінеді. Тұрақты функциялар мемлекеттің дамуының барлық кезеңдерінде жүзеге асырылса, уақытша функциялар оның пайда болуы белгілі бір жағдайларға байланысты, ол жойылған соң бұл функция қажет болмайды (мысалы, табиғи апаттардың зардаптарын жою, Чернобиль АЭС-індегі оқиға). Қызмет сферасына қарай (қоғам мен мемлекеттің ішкі және сыртқы саладағы өмір тіршілігіне байланысты) – ішкі және сыртқы функцияларға бөлінеді. Мәні жағына келетін болсақ функция негізгі және негізгі емес (қосалқы) болып келеді. Негізгі функциялар – оның негізгі функцияларымен байланысты, қосымша функциялар – белгілі бір сипатты иеленетін, негізгілерге жатпайтындар (мысалы, зіл-заланың алдын алу). Мемлекет билігінің тармақтарының бөлінісіне байланысты функциялар заң шығару, басқарушы, және сот ісін жүргізу болып бөлінеді. Қоғамдық сферасындағы қызметінің бағытына қарай экономикалық, әлеуметтік, саяси және мәдениет рухы сферасындағы іске асырылатын функциялар болып жіктелінеді. Мемлекет функцияларының қызмет нысаны болып, заң шығарушы, атқарушы, соттық және бақылаушы – қадағалаушы болып бөлінеді, олар мемлекеттік биліктің іс жүзіне асу механизмін көрсетеді. Заң шығарушы функцияларды – заң шығарушы билік органдары, атқарушы – атқарушы билік органдарымен, сот – сот билігінің органдарымен, қадағалау – прокуратура органдарымен және өзге де органдар арқылы жүзеге асады.

Мемлекеттің функцияларын жіктеудің әртүрлі негіздері бар. Негізінен келесі жіктеу критерийлері ерекшеленеді:

- ықпал ету объектілері бойынша;
- әрекет ету ұзақтығы бойынша;
- әлеуметтік маңыздылығы бойынша;
- тіршіліктің құқықтық нысандары бойынша (билікті бөлу принципі);
- аумақтық ауқым негізінде

Осылайша, мемлекеттің функциялары қоғамның мемлекеттік ұйымы үшін әлеуметтік құнды болып табылатын жалпы әлеуметтік, таптық және ұлттық мазмұнға ие. Мемлекеттік

функциялардың мазмұнына осы тәсілдемелердің барлығы жиынтығында олардың қоғам мемлекеттілігінің әртүрлі кезеңдерінде іске асырылу бағыттарын және тәсілдерін қамтиды.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Сапарғалиев Ғ., Ибраева А.С. Мемлекет және құқық теориясы: Оқулық. Астана: Фолиант, 2014.-212 б.
- 2 Баймаханов М.Т. К разработке современной концепции функций государства // Правовая реформа в Казахстане. – 2001. – № 4. – С.13-18.
- 3 Баймаханов М.Т. Функции государства в условиях современного мира (материалах независимого Казахстана). – Алматы: Изд. Дом КазГЮУ, 2005. – 99 с.
- 4 Гнатенко А. «О классификации функций государства» // Закон и право. – 2008. – № 10. – С. 32-34.
- 5 Байрамов Ф.О. К вопросу о понятии «функции государства» // История государства и права. – 2003. - № 5. - С. 18-22.

Каниев С. Ж.

Магистрант 7М04201 Юриспруденция

Кокшетауский Университет имени Шокана Уалиханова, Кокшетау

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА: НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Гражданское общество представляет собой важнейший элемент демократического государства. Это пространство для свободного обмена мнениями, формирования общественных инициатив и защиты прав и свобод граждан. В современном мире гражданское общество становится важным фактором, влияющим на развитие правового государства и укрепление демократических институтов. Особенно это актуально для стран, находящихся на этапе политических и социальных преобразований, таких как Республика Казахстан.

В данной статье будут рассмотрены теоретико-правовые аспекты формирования гражданского общества в Республике Казахстан, исследованы основные подходы к определению гражданского общества в научной литературе, проанализированы правовые механизмы и институты, которые способствуют его развитию, а также выявлены основные вызовы, стоящие перед Казахстаном в этом процессе.

Гражданское общество в теоретическом смысле — это сфера социальной жизни, независимая от государственной власти и политических институтов, в которой граждане осуществляют свою деятельность для реализации личных и коллективных интересов, включая защиту прав и свобод, развитие культурных и образовательных инициатив. Гражданское общество включает в себя различные общественные объединения, такие как неправительственные организации (НПО), профсоюзы, политические партии, общественные движения, средства массовой информации, и другие институты, которые играют важную роль в общественном контроле над властью.

Признаками гражданского общества являются:

- Свобода ассоциаций: граждане имеют право создавать объединения для защиты своих интересов.
- Право на участие в управлении: граждане имеют возможность влиять на принятие решений через выборы, общественные инициативы и т. д.
- Защита прав и свобод личности: наличие независимой судебной системы и других механизмов защиты прав граждан.